

УДК 930.1 (367)

Володимир Комар

ПОЛІТИКА ПРОМЕТЕЇЗМУ ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано розробку теми політичного прометеїзму Польщі міжвоєнного періоду в історіографії. З'ясовано, що активні дослідження концепції прометеїзму в політиці Польщі, як експансивної ідеології, проводилися за часів ПНР. Сучасні польські й зарубіжні історики переважно вважають прометеїзм вимушеною оборонною доктриною Польщі в умовах радянської загрози. У Російській Федерації, яка вважається правонаступницею СРСР, політика прометеїзму однозначно трактується як ворожа, загарбницька, антиросійська, антирадянська, імперіалістична. В українській історіографії прометеїзм Польщі залишається актуальною дослідницькою проблемою.

Ключові слова: прометеїзм, Польща, Ю. Пілсудський, історіографія.

Республіка Польща 1991 р. першою визнала незалежність України. Це сталося не випадково, адже протягом усього міжвоєнного двадцятиліття ідея створення незалежної України була складовою польської концепції прометеїзму. Вона полягала у формуванні блоку держав під егідою Польщі, який став би своєрідним бар'єром на шляху імперських амбіцій Росії й забезпечив рівновагу сил у Центрально-Східній Європі. Зокрема, у плани прометеїстів входило утворення незалежної України над Дніпром і приєднання західноукраїнських земель до Польщі. Зважаючи на те, що елементи політики прометеїзму проявлялися в пізніші періоди польської історії, а також часом виступають і сьогодні, дослідження зазначеної теми є, без сумніву, актуальною дослідницькою проблемою.

Перші публікації, присвячені історії прометеївського руху, з'явилися вже напередодні й під час Другої світової війни. Нерідко їх авторами були учасники або симпатичні цього руху, які демонстрували свою обізнаність у різних аспектах його реалізації. Серед них можна виділити праці Е. Харашкевича [1], І. Кедрина-Рудницького [2] та О. Шульгіна [3]. Публіцистичний характер і близькість до мемуарної літератури не применшує значення цих праць, оскільки в них були закладені оцінки і факти, що в майбутньому стали напрямками для окремих досліджень.

Фахові дослідження політичного прометеїзму розпочали польські еміграційні історики вже під час Другої світової війни. Після 1945 р. значна кількість наукових робіт з'явилася в еміграції, особливо у Франції й Великобританії, а також у США. Це були праці польських учених, які після 1939 р. були змушені виїхати на Захід, а також роботи молодих польських дослідників, які там виростили і формувались як історики.

В. Побуг-Малиновський після війни видав в еміграції велику за об'ємом і важливу працю з історії Польщі 1864–1945 рр., 2-й том і 1-ша частина якої були присвячені періоду 1918–1939 рр. Вона стала базою для спеціалістів з польської історії міжвоєнного періоду, хоча в Польській Народній Республіці (ПНР) була заборонена [4]. У ній він однозначно визнавав, що “кінцевою метою Пілсудського було розчленування Росії і зведення її до стану Московського царства XVI ст.” [4, s. 47]. Багато проблем, які були порушені або упущені істориком, стали в ПНР предметом наукових дискусій чи відправною точкою подальших пошуків, як, наприклад, тема прометеїзму.

В історіографії ПНР тема політичного прометеїзму вперше прозвучала у ранніх публікаціях Ю. Левандовського [5; 6]. Висновки, зроблені автором, опиралися на значний фактичний матеріал, почерпнутий з Центрального Архіву Міністерства внутрішніх справ. На той час там зберігалися документи з Генштабу Польщі, що вціліли в полум'ї Варшавського

повстання 1944 р. У висвітленні окремих проблем пов'язаних із реалізацією концепції прометеїзму, Ю. Левандовський в унісон з радянською історіографією Варшавську угоду 1920 р. характеризував “як змову польської й української буржуазії”, загін генерала Ю. Тютюнника називав “бандою”, УНДО – “буржуазно-націоналістичним угрупованням” [5, s. 111, 132]. Однак загалом історики вдалося опрацювати доступні на той час архівні документи й відтворити об'єктивну картину розгортання прометеївського руху в контексті міжнародних відносин 1921–1939 рр.

Незважаючи на безумовний прогрес в дослідженнях з новітньої історії після 1956 р., під негласною забороною залишалися теми, в яких звучала критика на адресу зовнішньої політики Радянського Союзу стосовно II Речі Посполитої. Досліджуючи політику прометеїзму, Ю. Левандовський ризикував, бо не міг обійтися без аналізу причин радянсько-польських антагонізмів. Однозначно трактуючи прометеїзм як “імперіалізм слабкості”, або як великодержавну та імперіалістичну політику, він, однак, з певною мірою свободи висвітлював історію прометеївського руху [7; 8].

Публікуючи свої праці, Ю. Левандовський вважав, що тема прометеїзму далеко не вичерпана, а окремі проблеми, порушені в публікаціях, вимагали ґрунтовнішого дослідження. Це була перша розвідка автора, тому й не дивно, що він постійно скаржився на відсутність необхідних документів, які б дали повну картину подій, пов'язаних з реалізацією прометеївської політики [5, s. 128].

Розробку політики прометеїзму Польщі в історіографії періоду ПНР підсумував С. Мікуліч, який у спеціальній монографії звернув увагу на особливу роль в ній українського питання [9]. Це був час створення перших історичних праць, присвячених історії міжвоєнного періоду, які значною мірою несли відбиток тоталітарної доби, що особливо простежувалося в гуманітарних науках. Книга С. Мікуліча піддавалася жорсткій критиці в Польщі за відверті звинувачення Ю. Пілсудського в “контрреволюційній діяльності проти СРСР”. Більшість польських авторів відкидали його спрощене трактування прометеївського руху як антирадянської діяльності. Авторитет Ю. Пілсудського у польському суспільстві був настільки високим, що навіть об'єктивний погляд історика викликав негативну реакцію суспільства. Слід було врахувати й те, що в умовах ідеологічного тиску він був змушений розставляти акценти відповідно до кон'юнктури часу.

Політичній діяльності Т. Голувка, як найвизначнішого представника міжнародного прометеївського руху, присвятив окрему монографію І. Вершлер, який назвав його “репрезентантом прометеїзму, що перебував на службі східної політики Юзефа Пілсудського” [10, s. 213]. І. Вершлер погоджувався з думкою Ю. Левандовського, що “...в конкретних історичних умовах прометеїзм став намаганням вирішити не вигідне геополітичне становище Польщі, що перебувала між Німеччиною та СРСР” і вважав перебільшенням твердження про агресивний характер прометеїзму, як це прозвучало в монографії С. Мікуліча [5, s. 100; 9, s. 11; 10, s. 214].

Згадану проблему в контексті національної політики урядів Польщі досліджував А. Хойновський [11]. У політиці щодо меншин домінували концепції національних демократів (ендеків), які були спрямовані на колонізацію. Водночас, у період правління режиму санації відбулися спроби державної асиміляції українців, що відповідали концепції прометеїзму. А. Хойновський одним із перших намагався розкрити особистий внесок Ю. Пілсудського в політиці Польської республіки щодо національних меншин. Однак дійшов висновку, що Ю. Пілсудський – це тип політика-практика, який не мав чіткої теоретичної програми й уникав відвертого декларування своїх намірів. Федералізм Ю. Пілсудського він розцінює як інструмент впливу Польщі на політику в Східній Європі [11, s. 72].

Більшість польських істориків хоча й сформувалися в ПНР, але не піддалися примітивній ідеологізації й політизації історичної науки, нав'язаній правлячою партією. Дослідники історії II Речі Посполитої мали доступ до польських архівів, а згодом і до архівів польської еміграції в Парижі, Лондоні та Нью-Йорку. В польських університетах і установах

Польської академії наук, а передусім в Інституті історії, формувалися нові покоління істориків. У такій атмосфері створювалися монографії, які й до тепер не втратили своєї актуальності.

У радянській історіографії тема польського прометеїзму не знайшла відображення й залишалася майже непоміченою. Виняток становила монографія Ю. Сливки, який проаналізував політику прометеїзму щодо України й українців у контексті проблем зовнішньої та внутрішньої ситуації в Польщі та СРСР [12]. Слід підкреслити, що Ю. Сливка у своїй праці використав документи з архівів ПНР й був добре ознайомлений зі здобутками польських істориків того періоду, що, без сумніву, сприяло формуванню зважених висновків і узагальнень в роботі, які заслуговують на увагу з точки зору історіографічного аналізу.

Після згаданих нами публікацій минулого століття, написаних значною мірою в умовах ідеологічного контролю з боку пануючих на той час тоталітарних режимів, тема прометеїзму була забута. У сучасній українській історіографії вона комплексно не досліджувалася. Це можна пояснити відносною недоступністю й розпорошеністю джерел, які перебувають в основному в зарубіжних архівах і бібліотеках. В. Репринцев одним із перших намагався проаналізувати концепцію прометеїзму в контексті інших геополітичних доктрин міжвоєнної Польщі [13].

Висвітленню ролі й місця українського питання в польсько-радянських відносинах 1920 – 1939 рр. присвятив свою монографію М. Гетьманчук. У ній він торкнувся окремих проблем, пов'язаних із спробами українсько-польського зближення, що мали місце у міжвоєнний період, називаючи їх “скоріше виключенням із правил”. На його переконання, польський уряд і суспільство свідомо їх ігнорували, намагаючись асиміляторськими методами зламати опір українського населення [14, с. 224].

Загалом основна увага українських істориків традиційно зосереджена на вузлових проблемах польсько-українських відносин 20-х рр. ХХ ст.: Варшавська угода 1920 р., польсько-радянська війна, українське питання в національній політиці Польщі та формування її східних кордонів. Об'єктивна картина перебігу польсько-радянської війни 1920 р. уперше в сучасній українській історіографії подана в праці Б. Гудя й В. Голубка [15]. У монографіях О. Красівського проаналізовано українську складову східної політики Польщі в 20-х рр. ХХ ст. [16; 17]. С. Литвин написав політичну біографію Голови Директорії й Головного отамана війська УНР С. Петлюри [18]. Л. Алексієвцев охарактеризувала передумови та формування зовнішньої і внутрішньої політики Польщі в період відродження її незалежності [19].

Наукова монографія Т. Зарецької присвячена дослідженню українсько-польських відносин через призму політичної біографії Ю. Пілсудського [20]. В українській історіографії це одна з перших спроб ґрунтовного узагальнюючого дослідження зв'язків Ю. Пілсудського з Україною.

Окремі аспекти прометеївської політики знайшли відображення у монографії А. Портнова. Вона присвячена реконструкції інституційної історії наукової і освітньої діяльності української політичної еміграції у міжвоєнній Польщі. На внутрішньополітичному та геополітичному тлі описана освітня діяльність у таборах інтернованих армії Української Народної Республіки (УНР) та Українського наукового інституту (УНІ). Проаналізована участь у цих процесах учасників і симпатиків прометеївського руху В. Біднова, О. Лотоцького, Р. Смаль-Стоцького та інших учених-емігрантів [21].

Діяльність С. Лося в контексті нормалізації польсько-українських відносин всебічно дослідив Л. Зашкільняк. На основі численних листів українських політиків до графа С. Лося, які зберігаються в Державному архіві м. Любліна, Л. Зашкільняк створив об'єктивну картину формування політики польсько-українського порозуміння. Він справедливо підкреслює важливу роль С. Лося в досягненні нормалізаційної угоди [22]. Його думку поділяє дослідниця польського консервативного руху міжвоєнного періоду О. Юрчук [23].

А. Руккас ґрунтовно проаналізував механізми фінансування Польщею еміграційних осередків неросійських народів, які опинилися у вигнанні після розвалу імперії Романових [24]. Він показав організаційну структуру й завдання Експозитури №2, під керівництвом якої в 1928 – 1939 рр. розгортав свою діяльність прометеївський рух. За даними А. Руккаса, починаючи з 1927 р., розмір фінансування прометеївської акції постійно зростав, досягнувши у 1931/1932 бюджетному році свого максимуму – 1,26 млн зл. За його твердженнями, це була досить значна сума, яка становила 0,05% від державного бюджету Польщі або ж 0,15% її витрат на оборонні потреби [24, с. 88].

У контексті зазначеної теми заслуговує на увагу біографічний нарис про активного учасника прометеївського руху Р. Смаль-Стоцького, який підготували українські історики з Чернівців П. Брицький і О. Добржанський [25]. Вони подають відомості про те, що Р. Смаль-Стоцький підтримував тісний зв'язок між урядом УНР і Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) та його Парламентським представництвом [25, с. 315].

Регіональний аспект політики прометеїзму Польщі привернув увагу українських істориків з Волині. У монографії М. Кучерепа й Р. Давидюк представлений погляд на проблему створення і функціонування Волинського українського об'єднання (ВУО) у міжвоєнний період [26]. Вагомий вклад у розробку політики Г. Юзевського вніс Ю. Крамар [27].

Окремі українські дослідники, вивчаючи історію спецслужб УНР, звернули увагу на існування прометеївського фронту народів, який проводив безкомпромісну боротьбу з Радянським Союзом у міжвоєнний період. У монографії В. Сідака і Т. Вронської ґрунтовно досліджено діяльність розвідки та контррозвідки Військового міністерства Державного центру (ДЦ) УНР в еміграції в 1926 – 1936 рр. [28].

Історик Д. Веденєєв, не погоджуючись з твердженням, що “зовнішня розвідка була парафією московського центру”, доводить у своїй книзі, що “український фронт” був насичений таємними баталіями та витонченими операціями, що відбувалися “за кулісами” офіційної політики [29].

Важливим етапом у розробці проблем прометеїзму стали міжнародні наукові конференції, присвячені польсько-українським відносинам, які відбувалися в Україні й Польщі, та опубліковані матеріали, що з'явилися друком після їх завершення [30; 31; 32; 33].

Поряд з тим довгий час тема прометеїзму залишалася недослідженою в українській історіографії. Наша монографія присвячена аналізу концепції прометеїзму та спробам її реалізації у внутрішній і зовнішній політиці Польщі частково вирішила цю проблему. Хоча чимало аспектів прометеївської політики ще чекають своїх дослідників [34].

Проблема польського прометеїзму фрагментарно відображена у працях українських істориків з діаспори [35; 36]. Значна увага в їх дослідженнях приділена Варшавській угоді та військовій конвенції 1920 р. Зокрема, В. Верига вважав, що польсько-українська угода зруйнувала коаліцію українських національних сил в Україні й за кордоном [35]. На його думку, Варшавський договір перекреслив Акт Соборності 22 січня 1919 р. Для нього незрозумілою залишилася політика С. Петлюри, який відмовився від компромісної угоди з Президентом ЗУНР Є. Петрушевичем у справі реорганізації Директорії й уряду УНР у жовтні 1919 р., але погодився на повну капітуляцію перед Польщею за визнання “карликової УНР” [35, с. 202].

Тривалий час вважалося, що тема політичного прометеїзму себе вичерпала. Однак згодом почали з'являтися друком наукові розвідки, які розкривають все нові й нові аспекти вищезазначеної проблеми. В авангарді дослідників, зі зрозумілих причин, йдуть польські історики. Основна їх увага зосереджена на проблемах, пов'язаних із зародженням і розвитком прометеївського руху. У польській історіографії протягом останніх років з'явилася ціла низка розвідок, автори яких знову і знову повертаються до дослідження “політичної візії” Ю. Пілсудського і його бачення східної політики Польщі [37].

Так, у монографії Р. Потоцького йдеться про відновлення традицій польсько-української співпраці, закладених в угоді Пілсудський-Петлюра, в політиці правлячого режиму санації [38]. Р. Потоцький розкрив діяльність Генерального штабу УНР на території Польщі, який був створений з метою організації сепаратистського руху в Радянській Україні. Тим самим, на думку Р. Потоцького, могли бути створені передумови для відновлення УНР. В іншій монографії Р. Потоцький здійснив спробу висвітлити різноманітні аспекти вирішення українського питання, зокрема в національній політиці Польщі 1930–1939 рр. [39].

Монографія Я. Пісулінського присвячена ролі та місцю українського питання в зовнішній політиці Польщі (1918–1923 рр.) [40]. Її автор намагався довести, що політика польських урядів не обмежувалася лише реалізацією федералістських планів Ю. Пілсудського, пов'язаних з підтримкою С. Петлюри і УНР. У цей період активно реалізовувалися концепції польських національних демократів, які виглядали більш реалістично і мали підтримку в польському суспільстві. Автор стверджує, що після Ризької угоди 1921 р. українське питання продовжувало відігравати важливу роль у зовнішній політиці Польщі, а розрив союзу з С. Петлюрою носив формальний характер [40, s. 395].

Значна увага в польській історіографії приділялася долі унерівських емігрантів у міжвоєнній Польщі. Я Бруський аналізує діяльність ДЦ УНР в еміграції [41]. Доля отамана С. Петлюри і керованого ним еміграційного осередку є предметом авторських роздумів над причинами поразки української державності й “Союзу Пілсудський – Петлюра” 1920 р. У книзі використано невідомі документи й матеріали з еміграційних архівів, що збереглися в різних країнах.

Проблемі реалізації концепції прометеїзму в складних політичних обставинах 1921–1926 рр. – коли Ю. Пілсудський фактично був позбавлений всіх владних повноважень – присвячена спеціальна монографія Я. Бруського [42]. Заслугою автора є, зокрема, розкриття невідомих раніше фактів пов'язаних з розгортанням польської агентурної мережі в Радянській Україні, вагоме місце в якій відводилося представникам петлюрівської еміграції.

Е. Вішка у своїй праці проаналізував становище української еміграції в Польщі в міжвоєнний період. У цьому контексті він не міг обминути участі українців у створенні й діяльності товариства “Прометей” у Варшаві, УНІ, молодіжних університетських організацій [43]. В окремій книзі Е. Вішка охарактеризував, зокрема, українські часописи, що видавалися в Польщі у міжвоєнний період [44]. Дослідженню “емігрантської долі” українських генералів, що були інтерновані в польські табори для військовополонених присвятив свою праці О. Колянчук [45; 46].

Польські автори також звернули увагу на зародження прометеївської ідеології, появу перших “прометеївських” організацій, з'ясували їх роль і місце в польській суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду [47; 48].

М. Корнат трактує прометеїзм як ідейний рух, спрямований на об'єднання неросійських народів СРСР навколо Польщі [49; 50; 51]. Водночас він стверджує, що концепція прометеїзму мала тільки оборонний характер, а її основою була теза, що в умовах зростаючої загрози з боку Німеччини і СРСР лише створення нових національних держав могло на перспективу змінити хитке становище молодій Польській державі [52, s. 85].

Грунтовно проаналізована “литовська” складова політики прометеїзму Польщі в монографії К. Григайтиса [53]. Поділяємо його думку, що причинами зростаючого польсько-литовського і польсько-українського антагонізму було зміцнення польської, а також литовської і української національної свідомості [53, s. 552].

Стаття Г. Бартошевича присвячена політичній діяльності видатного учасника прометеївського руху Романа Кнолля [54].

Діяльності Східного інституту у Варшаві, який займав важливе місце у формуванні ідеології прометеївського руху, присвятив свою монографію польський дослідник І.–П. Май [55]. Автор, зокрема, зазначає, що під прикриттям курсів вивчення східних мов і лекції на теми орієнталізму здійснювалася пропаганда прометеївської ідеї.

Погляди Л. Василевського на вирішення українського питання в II Речі Посполитій проаналізувала Б. Сточевська [56]. Вона вважає його першим українофілом, праці якого стали дороговказом для польських політиків з табору пілсудчиків у реалізації політики прометеїзму. Свої припущення Б. Сточевська підтверджує фактами про те, що не було в міжвоєнній Польщі інституції або товариства, пов'язаного з українським питанням, в якому би не брав участь Л. Василевський [56, s. 331].

Польський історик А. Земба написав найґрунтовнішу, на наш погляд, біографію відомого українського вченого Р. Смаль-Стоцького, в якій, зокрема, проаналізував окремі аспекти його політичної діяльності [57]. Він показав вплив родинних зв'язків на перебіг процесу нормалізації польсько-українських відносин у Галичині 1935 р.

Дослідник історії польських спецслужб А. Пеплонський у своїй монографії обмежився тезою, про те, що діяльність Експозитури №2, яка керувала прометеївським рухом, висвітлена в книзі С. Мікуліча [58, s. 8].

Польські дослідження прометеївської тематики вплинули на пробудження інтересу до цієї теми в істориків Російської Федерації (РФ). У сучасній російській історіографії цю проблему вперше актуалізував Г. Матвеев [59]. У своїх подальших дослідженнях Г. Матвеев зупинився на політичній біографії ідейного натхненника політики прометеїзму, будівничого незалежної Польщі – Ю. Пілсудського, в результаті яких з'явилася друком його фундаментальна монографія [60].

Проблема прометеїзму в зовнішній політиці Польщі знайшла продовження у працях Т. Симонової [61]. Досліджуючи трагічну долю російської еміграції у міжвоєнний період, вона не змогла залишити цю тему поза увагою. Авторка на основі опрацьованих джерел з російських державних архівів розкрила роль і місце білогвардійської еміграції на чолі з Б. Савинковим у прометеївських планах Ю. Пілсудського [62]. Т. Симонова з'ясувала особливості прометеївської діяльності щодо Білорусі, Литви, Латвії, Естонії, Грузії, Криму, Кубані та інших, відношення до яких вона однозначно трактує як до держав-лімітрофів.

Окрему сторінку в дослідженні зазначеної теми займає книга Л. Соцкова [63]. Її автор – генерал-майор у відставці, понад сорок років працював у закордонних і центральних апаратах зовнішньої розвідки СРСР і Російської Федерації. В основу його книги було покладено невідомі раніше документи ОДПУ – НКВС – НКДБ і спецслужб деяких зарубіжних держав, які зберігаються в Архіві зовнішньої розвідки РФ. Матеріали Л. Соцкова представляють особливий інтерес для дослідження політики прометеїзму, оскільки дають можливість прослідкувати поінформованість радянської сторони масштабами розгортання прометеївського руху.

Вагомим внеском у вивченні означеної теми стала комплексна праця колективу російських авторів, присвячена впливові польської розвідки і контррозвідки на розгортання прометеївського руху [64]. Вона опирається в основному на джерельну базу РДВА, в якому й дотепер зберігаються трофейні документи й матеріали Генштабу Польщі. Висновки, подані авторами, у багатьох моментах співзвучні з тими, які були зроблені в оцінці прометеївського руху спецслужбами ПНР на замовлення радянського керівництва ще в 50-х рр. XX ст. Для прикладу наведемо один з них: “прометеїзм у всіх своїх проявах, – як ідеологія, так і політика, й нарешті, як комплексна програма підривної діяльності, – повністю відповідав антирадянській, антиросійській та імперіалістично-загарбницькій позиції правлячої в Польщі державно-санацийної кліки” [64, с. 5]. Як бачимо вони прямо протилежні оцінкам сучасних польських істориків, що вважають прометеїзм не наступальною, а вимушеною оборонною доктриною.

Російський учений С. Ісхаков у журналі “Вопросы истории” надрукував низку статей, присвячених публікаціям праць найвидатніших мусульманських представників прометеївського руху. [65, с. 5].

Незважаючи на те, що радянсько-польські відносини міжвоєнного періоду й надалі привертають увагу російських дослідників, тема прометеїзму Польщі залишається в РФ маловідомою історичною проблемою. Зокрема, М. Мельтюхов присвятив свою монографію

вивченню складних радянсько-польських відносин 1918–1939 рр., що, як він вдало зауважив, розпочалися і завершилися неоголошеними війнам: спочатку ініціатива виходила з Варшави, а потім від Москви [66]. Книга відомих російських учених – спеціалістів з історії Польщі, поновому представила важливу тему в історії польсько-російських відносин ХХ ст. [67]. У колективній монографії російських авторів вивчаються проблеми Східної Європи у 1939–1941 рр. у контексті відносин між Німеччиною і Радянським Союзом – двома основними полюсами, які визначали долю східноєвропейських країн на початковому етапі Другої світової війни [68]. Спільним для вищезазначених публікацій є те, що в них навіть не згадується назва політики прометеїзму Польщі, хоча аналізуються процеси, які відбувалися в ході її реалізації. Так само непоміченою проблема прометеїзму пройшла в збірнику, присвяченому радянсько-польським відносинам 30-х рр. ХХ ст. [69]. Все це свідчить про те, що незважаючи на окремі ґрунтовні розвідки російських вчених щодо політики прометеїзму Польщі, вона й досі не відома широкому загалу істориків, залишається актуальною й вимагає подальших комплексних досліджень.

Значний інтерес до названої проблеми проявляють сучасні дослідники з Кавказу і Закавказзя. Так, М. Дугричилов опублікував спогади С. Шаміля й коментар до них, в яких розкриваються маловідомі сторінки створення Кавказької конфедерації [70]. Цій темі присвячені також статті С. Лакоби [71].

В історіографії далекого зарубіжжя прометеївська тематика стала відомою завдяки дослідженням Е. Копо, що були надруковані у Франції в 90-х рр. минулого століття [72]. Вони написані, в основному, на матеріалах періодики, зокрема журналу “Prométhée” (“Прометей”), який видавався французькою мовою. Однак архівні матеріали для Е. Копо на той час виявилися недоступними.

Прометеївська тематика захопила грузинського дослідника Г. Мамулію, який проживає в Парижі. Окремі його розвідки з життя і діяльності кавказької еміграції увінчалися ґрунтовними монографіями [73]. У 2012 р. російською мовою була перевидана книга Г. Мамулії, в якій проаналізовано сепаратистські рухи народів Кавказу в контексті ідеологічного протистояння СРСР і західних держав у 1921 – 1945 рр. Автор простежує історію кавказьких емігрантів і перипетії боротьби за свободу своєї батьківщини, яку вони вели в протистоянні з більшовицьким режимом. У цьому новаторському дослідженні показано боротьбу розвідок двох конкуруючих систем, долі колоритних персонажів, які були характерними для трагічної історії народів Кавказу ХХ ст. [74]. Дослідження Г. Мамулії оперте на широку джерельну базу передусім документи і матеріали з відділу рукописів бібліотеки Інституту східних мов і цивілізацій в Парижі. Сюди входять статті діячів прометеївського руху на російській, французькій, турецькій, грузинській та інших мовах, написані в 1919 – 1940 рр., переписка, мемуари тощо. Питання кавказько-японських відносин розглянуті в спільній статті Г. Мамулії і японського історика Г. Куромія – професора Індіанського університету в Блумінгтоні (США) [75].

Тема польсько-радянського протистояння в українському питанні стала предметом дослідження американського історика Т. Снайдера – професора Єльського університету, книга якого була перекладена польською мовою [76]. На її сторінках він характеризує прометеївський рух як антикомуністичний інтернаціонал, метою якого була ліквідація Радянського Союзу й перетворення його республік у незалежні держави. Т. Снайдер зазначає, зокрема, що в той час, коли Москва використовувала у своїй політиці міжнародний Інтернаціонал, то прометеїсти використовували національне питання в Радянському Союзі, щоби “підважити підвалини комунізму” [76, s. 70].

Нещодавно з’явилися друком цікаві публікації документів і їх коментар, які стали результатом співпраці японських і польських учених [77]. Підсумком спільної дослідницької діяльності Г. Куромія і А. Пеплонського (відомого польського спеціаліста з історії II Речі Посполитої) стала фундаментальна монографія, в якій розкрита історія співпраці польської і японської розвідок від часу перших контактів Ю. Пілсудського з японцями в 1904 р. й до завершального етапу Другої світової війни [78]. У контексті нашого дослідження заслуговує

на увагу окремих підрозділ монографії присвячений розкриттю генези прометеївської акції на Далекому Сході. Автори підкреслюють, що вона була важливим елементом в польській зовнішній політиці міжвоєнної доби.

Аналіз історіографії питання дає підстави зробити такі висновки: По-перше, активні дослідження концепції прометеїзму в політиці Польщі проводилися за часів ПНР у 60-х – 70-х рр. ХХ ст. На цей час вони дещо застаріли і вимагають переосмислення. Сучасні польські історики активно працюють у цьому напрямку, однак поки що їх дослідження обмежуються фрагментарним висвітленням окремих епізодів з історії прометеївського руху. По-друге, в російській історіографії протягом останніх років з'явилися праці, в яких розкрито окремі аспекти реалізації політики прометеїзму Польщі. У РФ, яка вважається правонаступницею СРСР, політика прометеїзму однозначно трактується як ворожа, загарбницька, антиросійська, антирадянська, імперіалістична. Поза тим для більшості, в тому числі й для фахових російських істориків, проблема політичного прометеїзму залишається маловідомою. По-третє, з республік пострадянського простору в дослідженні згаданої теми найбільший внесок зробили вчені з Кавказу і Закавказзя. Це пояснюється високою активністю представників Грузії, Азербайджану, Північного Кавказу в прометеївському русі міжвоєнного періоду й значним інтересом з боку сучасних учених до своїх історичних коренів і традицій. По-четверте, прометеїзм міжвоєнної Польщі став предметом дослідження вчених далекого зарубіжжя, зокрема США, Франції, Японії, праці яких далеко не вичерпують усієї глибини проблеми. По-п'яте, незважаючи на окремі дослідження сучасних українських істориків, прометеїзм Польщі загалом залишається маловідомою історіографічною проблемою.

Список використаних джерел

1. *Charszkiiewicz E.* Referat o zagadnieniu prometejskim 1940, 12 luty // Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiwicza. Opracowanie, wstęp i przypisy Andrzej Grzywacz, Marcin Kwiecień, Grzegorz Mazur. – Kraków, 2000. – S. 56–80.
2. *Homo Politikus* (І. Кедрин-Рудницький). Причины упадку Польщі. – Краків, 1940. – 296 с.
3. *Шульгин О.* Без території. Идеология та чин Уряду У.Н.Р. на чужині. З передмовою Вячеслава Прокоповича. – Париж, 1934. – 251 с.
4. *Pobóg-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945. – Londyn, 1956. – Т.ІІ. – Cz.I. – 665 s.
5. *Lewandowski J.* “Prometeizm” – koncepcja polityki wschodniej państwa (Część 1) // Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej (seria historyczna). – Warszawa, 1958. – №2. – S. 100–137.
6. *Lewandowski J.* “Prometeizm” – koncepcja polityki wschodniej państwa (Część 2) // Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej (seria historyczna). – Warszawa, 1959. – №1. – S. 31–52.
7. *Lewandowski J.* Federalizm, Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego. – Warszawa, 1962. – 232 s.
8. *Lewandowski J.* Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej państwa 1921–1926. – Warszawa, 1967. – 225 s.
9. *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1971. – 314 s.
10. *Werschler I.* Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko życie i działalność. – Warszawa, 1984. – S. 213.
11. *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. – 262 s.
12. *Сливка Ю. Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К.: Наук. думка, 1985. – 272 с.
13. *Репринцев В.* Україна в польських зовнішньополітичних доктринах // Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз). – Київ: Політична думка, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>
14. *Гетьманчук М. П.* “Українське питання” в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів: вид-во “Світ”, 1998. – С. 224.
15. *Гудь Б., Голубко В.* Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. – Львів, 1997. – 65 с.
16. *Красівський О. Я.* Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2000. – 416 с.
17. *Красівський О. Я.* Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. – К., 2008. – 544 с.
18. *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. – К., 2001. – 640 с.
19. *Алексієвський Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
20. *Зарецька Т.* Юзеф Пілсудський і Україна. – К., 2007. – 288 с.
21. *Портнов А. В.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939). – Харків: ХІФТ, 2008. – 256 с.
22. *Зашкільняк Л.* Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Тогуї, 1997. – S. 446–447; Зашкільняк Л. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (За матеріалами архіву Я. С. Лося) // Проблеми слов'язнознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1996. – Вип. 48. – С. 62–72.
23. *Юрчук О. Ф.* Українське питання в польській консервативній суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду (1918–1939): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02. – Львів, 2005. – 168 с.
24. *Ружкас А.* Польська фінансова підтримка еміграційного уряду Української Народної Республіки // Історія та історіографія в Європі. – К., 2006. – Вип. 4: Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. – С. 83–104.
25. *Брицький П. П., Добржанський О. В.* Роман Смаль-Стоцький – вчений, політик, педагог, дипломат // Брицький П., Добржанський О., Юрійчук С. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922). – Чернівці, 2007. – С. 315–344.
26. *Кучерена М., Давидюк Р.* Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.): Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.
27. *Крамар Ю. В.* Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07. 00. 02. – Луцьк, 1998. – 201 с.
28. *Сідак В. С., Вронська Т. В.* Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – К.: Темпора, 2003. – 240 с.
29. *Веденев Д.* Украинский фронт в войнах спецслужб: исторические очерки. – К., 2008. – 432 с.
30. *У пошуках правди: Зб. Матеріалів міжнар. наук. конф. “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки”, Луцьк, 20–23 травня 2003 року / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерена та ін. – Луцьк, 2003. – 536 с.*
31. *Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К.: НАН України, Ін-*

- історії України, 2003. – Вип. 13. – У 2 ч.: Україна – Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – Ч.1. – 498 с. 32. *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*. – Pod red. Tadeusza Ksząstka. – Warszawa: Wyd. Vipart, 2009. – 470 s; Польща та Україна в боротьбі за незалежність 1918 – 1920. – Під ред. Тадеуша Кшонстка. – Варшава: Vipart, 2010. – 521 с. 33. *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940)* / [pod red. M. Kornata]. – Warszawa: Wyd-wo Instytutu Historii PAN, 2012. – 356 s. 34. *Комар В. Л.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / Володимир Комар. – Івано-Франківськ: Вид-во “Місто НВ”, 2011. – 360 с. 35. *Верига В.* Визвольні змагання в Україні 1914 – 1923 рр. У двох томах. – Том 2. – Львів, 1998. – С. 201. 36. *Книги 3.* Варшавський договір у світлі націоналістичної критики. – Вінніпег: Срібна Сурма, 1955. – С. 23. 37. *Nowak A.* Wizja polityczna Józefa Piłsudskiego // *Arkana. Kultura – Historia – Polityka. Dwumiesięcznik. Lipiec-październik*. – 2006. – № 70–71. – S. 109–121; Waingertner P. “Czerwona Rosja” w oczach Józefa Piłsudskiego. Z polskich interpretacji rosyjskiego komunizmu // *Zeszyty Historyczne*. – Paryż: Instytut Literacki, 2005. – Z.154. – S. 209–218; Pisuliński J. Józef Piłsudski a Ukraina (1918–1922) // *Arkana. Kultura – Historia – Polityka. Dwumiesięcznik. Marzec-kwiecień*. – 2006. – № 68. – S. 101–128; Pisuliński J. Polityka władz polskich wobec Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie po preliminariach ryskich (1920 – 1923) // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. – Przemyśl. – 2007. – № 13. – S. 71–85; Majkowski K. Polska a kwestia ukraińska w latach 1918–1921 // *Polska i jej wschodni sąsiedzi*. – T. 5. – Pod redakcją A. Andrusiewicza. – Rzeszów, 2004. – S. 64–74. 38. *Potocki R.* Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939). – Lublin, 1999. – 383 s. 39. *Potocki R.* Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939. – Lublin, 2003. – 440 s. 40. *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1922. – Wrocław, 2006. – 444 s. 41. *Bruski J.* Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). – Kraków, 2004. – 600 s. 42. *Bruski J.* Między prometeizmem a realpolitik. II Rzeczypospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926. – Kraków, 2010. – 416 s. 43. *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. – Toruń, 2005. – 752 s. 44. *Wiszka E.* Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939. – Toruń, 2001. – 324 s. 45. *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939): Дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Державний ун-т “Львівська політехніка”. – Л., 2000. – 204 с. 46. *Kolańczuk A.* Generałowie Ukraińscy w Polsce. Słownik biograficzny. – Przemyśl, 2009. – 283 s. 47. *Okuliewicz P.* Publicyści “Przymierza” wobec problemu niepodległości Ukrainy i Białorusi w okresie rokowań ryskich // *Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera*. – Poznań, 2002. – S. 431–439. 48. *Borkowicz J.* W poszukiwaniu gwarancji. Prometejski nurt polskiej myśli wschodniej // *Okrąg Koszykowa*. Red. J. Borkowicz, J. Cichocki, K. Pełczyńska-Nałęcz. – Warszawa, 2007. – S. 47–63. 49. *Kornat M.* W kręgu ruchu prometejskiego. Związek zbliżenia narodów odrodzonych (1921–1923) i Instytut Wschodni w Warszawie (1925–1939) // *Politeja. Pismo wydziału studiów międzynarodowych i politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*. – Kraków, 2004. – №2. – S. 349–391. 50. *Kornat M.* Ruch prometejski – ważne doświadczenie polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej // *Nowa Europa Wschodnia. Dwumiesięcznik społeczno-polityczny poświęcony Europie Wschodniej*. – Wrocław. – Listopad-grudzień 2008. – №2 (II). – S. 76–86. 51. *Kornat M.* Prometeizm – polська візія перебудови Східної Європи (1921–1939) // *Україна Модерна*. – 2010. – №6 (17). – С. 44–53. 52. *Kornat M.* Polityka równowagi 1934–1939. Polska między Wschodem a Zachodem / M. Kornat. – Kraków, 2007. – 499 s. 53. *Grygajtis K.* Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w. – Częstochowa, 2001. – 619 s. 54. *Bartoszewicz H.* Roman Knoll wobec sprawy niepodległości Ukrainy 1917–1921. Z dziejów prometeizmu polskiego // *Polska i jej wschodni sąsiedzi*. – T.6. – Pod redakcją A. Andrusiewicza. – Rzeszów, 2005. – S. 11–30. 55. *Maj I.-P.* Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939. – Warszawa, 2007. – 292 s. 56. *Stoczewska B.* Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego / Barbara Stoczewska. – Kraków, 1998. – 396 s. 57. *Zięba A.* Andrzej. Smal-Stocki Roman // *Polski Słownik Biograficzny*. – Warszawa-Kraków, 1999. – T. XXXIX/1. – Zeszyt 160. – S. 180–184. 58. *Peplowski A.* Wywiad Polski na ZSRR (1921–1939). – Warszawa, 1996. – 393 s. 59. *Матвеев Г.* Российско-украинский конфликт в планах польской дипломатии и военных кругов в межвоенный период / Г. Матвеев // *Россия – Украина: история взаимоотношений*. Отв. редакторы: Миллер А. И., Репринцев В. Ф., Флоря Б. Н. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 248 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz20.htm> 60. *Матвеев Г. Ф.* Пилсудский. – М.: Молодая гвардия, 2008. – 512 с. 61. *Симонова Т.* Именем революции: мир и счастье – на штыках / Т. Симонова // *Родина* [Электронный ресурс]. – 2000. – № 10. – Режим доступа: http://www.istrodina.com/rodina_articul.php?id=670&n=31 62. *Симонова Т. М.* Prometeizm во внешней политике Польши. 1919 – 1924 / Т. М. Симонова // *Новая и новейшая история*. – 2002. – № 4. – С. 47–64. 63. *Соцков Л. Ф.* Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера. Из секретных досье разведки. – М.: Риппол Класик, 2003. – 336 с. 64. *Былинин В. К., Зданович А. А., Коротаев В. И.* Организация “Прометей” и “прометейское” движение в планах польской разведки по развалу России/СССР // *Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб*. – Под ред. В. К. Былинина. – Т.3. – М.: Кучково поле, 2007. – С. 318–414. [Электронный ресурс]. – Место доступа: <http://www.chekist.ru/print/2234> 65. *Исхаков С. М.* “Кристаллизация” горского освободительного движения. Размышления Б. Байтугана об истории мусульман Северного Кавказа и Дагестана // *Вопросы истории*. – 2001. – №5. – С. 5–22. 66. *Мельтохов М.* Советско-польские войны. – 2-е изд. испр. и доп. – М., 2004. – 672 с. 67. *Ажборовская И. С., Парсаданова В. С.* Синдром войны 1920 г. – М.: Academia, 2005. – 404 с. 68. *Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939–1941 гг.* / Отв. ред. В. К. Волков, Л. Я. Гибианский. – М.: Индрик, 1999. – 528 с. 69. *Советско-польские отношения в политических условиях Европы 30-х годов XX столетия*: Сборник статей / Отв. ред. Э. Дурачиньски, А. Н. Сахаров. – М.: Наука, 2004. – 232 с. 70. *Дугричилов М.* Внук имама Шамли Саид-бей о Кавказском конфедеративном движении. (Перевод с турецкого). // *Проза ру*. Национальный сервер современной прозы. [Электронный ресурс. Свідомство про публікацію №1704050184]. – 2007. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/texts/2007/04/05-184.html> 71. *Лакоба С.* К вопросу о Кавказской Конфедерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gazavat.ru/history3.php?rub=25&art=307> 72. *Soraux E.* Le mouvement “Prométhéen” // *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*. – 1993. – №16. – Juillet-décembre. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://search.ukr.net/google/search.php?q=Mouvement+Prometheen&cx=partner-pub-7302036088769417%3Ah6gebird1fi&cof=FORID%3A10> 73. *Mamoulia G.* Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et les puissances occidentales. Le cas de la Géorgie. Paris: L'Harmattan, 2009 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.editionsarmattan.fr/index.asp?navig=catalogue&obj=livre&no=29313> 74. *Мамуліа Г.* Борьба за свободу и независимость Кавказа (1921–1945) / Георгий Мамуліа. – Тбилиси – Париж: Изд-во “Меридиани”, 2012. – 603 с. 75. *Kuromiya H, Mamoulia G.* Anti-Russian and Anti-Soviet Subversion: The Caucasus-Japanese Nexus, 1904-1945 // *Europe-Asia Studies*. – 2009. – Vol. 61. – № 8. – Pp. 1423–1440. 76. *Snyder T.* Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę. – Przełożył Bartłomiej Pietrzyk. – Kraków, 2008. – 344 s. 77. *Kuromiya H., Libera P.* Notatki Włodzimierza Bączkowskiego na temat współpracy polsko-japońskiej wobec ruchu prometejskiego (1938) // *Zeszyty Historyczne*. – Paryż, 2009. – Z.169. – S. 114–135; Kuromiya H., Libera P., Peplowski A. O współpracy polsko-japońskiej wobec ruchu prometejskiego raz jeszcze // *Zeszyty Historyczne*. – Paryż:

Instytut Literacki, 2009. – Z. 170. – S. 230–233. 78. Kuromiya H., Peplowski A. Między Warszawą a Tokio. Polsko-japońska współpraca wywiadowcza 1904–1944. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009. – 529 s.

Владимир Комар

**ПОЛИТИКА ПРОМЕТЕИЗМА ПОЛЬШИ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА В
ИСТОРИОГРАФИИ**

В статье проанализирована разработка темы политического прометеизма Польши межвоенного периода в историографии. Выяснено, что активные исследования концепции прометеизма, как экспансивной идеологии, проводились во времена ПНР. Современные польские и зарубежные историки преимущественно считают прометеизм вынужденной оборонной доктриной Польши в условиях советской угрозы. В Российской Федерации, которая считается правопреемником СССР, политика прометеизма, однозначно трактуется как враждебная, захватническая, антироссийская, антисоветская, империалистическая. В украинской историографии прометеизм Польши остается актуальной исследовательской проблемой.

Ключевые слова: прометеизм, Польша, СССР, Ю. Пилсудский, историография.

Volodymyr Komar

**POLITICIAN PROMETHEISM OF POLAND IN THE INTERMILITARY PERIOD IN
HISTORIOGRAPHY**

In the article development of theme of political prometheism Poland of intermilitary period is analysed in historiography. It is found out, that active researches of conception of prometheism in the policy of Poland, as expansive ideology, were conducted in the days of PNR. The modern Polish and foreign historians mainly consider prometheism the forced defensive doctrine of Poland in the conditions of soviet threat. In Russian Federation, which is considered the legal successor of the USSR, politician of prometheism, simply interpreted as hostile, aggressive, anti-russian, anti-soviet, imperialistic. In Ukrainian historiography of prometheism Poland it remains the research issue of the day.

Key words: prometheism, Poland, J. Pilsudski, historiography.